

BURKEOVA PROLEGOMENA SIMBOLIČKOJ FORMI

DUNJA JUTRONIĆ - TIHOMIROVIĆ

UDK 801.54

Filozofski fakultet u Zadru

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1982-10-27

Čovjekova suština označena je upotrebom simboličkih formi od kojih je jezik najosnovniji i najbitniji. Simbolizacija je *a priori* kategorija. Ona uvjetuje bezbroj manifestacija simboličkih formi koje nalazimo i stvaramo oko sebe. Sposobnost simbolizacije osnova je za svako ljudsko znanje, a samo znanje ograničeno je principima ove sposobnosti. Burke naglašava da su ovi procesi vezani za čovjekovu volju koja je vođena svrhom i ciljem. Forme služe da bi čovjek shvatio stvari koje ga okružuju i da bi na njih mogao vršiti svjestan utjecaj. Simboličke forme postaju značenje samo ako je proces kreativan, ako u samom početku posjeduju implikacije za akciju. Naglašava se da su simboličke forme vezane za kritičku akciju a time se ističe da je čovjek aktivan stvaralac svojega znanja. U tom smislu forme su svrsishodne i funkcionalne. Time simboličke forme i sadržaj postaju jedno jer je svako značenje neodvojivo od oblika u kojem se pojavljuje.

U centru Burkeove vizije o čovjeku stoji jezik i jezična djelatnost.¹ Burke definira čovjeka kao biće čija se suština zasniva na sposobnosti služenja simbolima.² Najosnovniji i najvažniji simbolički sistem je jezik i zato jezična djelatnost odgovara suštini čovjeka. Čovjek nije samo životinja koja posjeduje razum, on je biće koje se služi simbolima i zbog te svoje sposobnosti on se suštinski razlikuje od životinjskog svijeta. Budući da je jezik najvažniji od svih simboličkih sistema, čovjek se oduvijek pitao kako je jezik nastao. Odakle je potekao? Iako Burke na nekoliko mjesta u svojoj knjizi *Language as Symbolic Action* navodi da mu stvarno porijeklo jezika izgleda isto toliko misteriozno kao i porijeklo samog svemira, ipak on razvija svoju teoriju negacije (*theory of the Negative*), zapravo teoriju o postanku i osnovnoj prirodi jezika. »Razlika između jezičnog i nejezičnog je u tome što je jezik stvorio čudnu mo-

¹ Kenneth Burke je jedan od vrlo značajnih humanista, literarni kritičar a uz to filozof jezika i čovjeka kao društvenog bića. Rođen je u Pennsylvaniji 1897. Obrazovao se na državnom sveučilištu Oh'io i na Columbiji, a predavao je na raznim sveučilištima u SAD-u. Bio je muzički kritičar za *Dial and Nation*. Napisao je sljedeće knjige: *The White Oxen and Other Stories* (1924), *Counter-Statement* (1931), *Towards a Better Life* (1932), *Permanence and Change: An Anatomy of Purpose* (1935), *Attitudes Towards History* (1937), *The Philosophy of Literary Form: Studies in Symbolic Action* (1941), *A Grammar of Motives* (1945), *A Rhetoric of Motives* (1950), *The Rhetoric of Religion* (1961), *Language as Symbolic Action: Essays on Life, Literature and Method* (1966). Najnovije izdanje mu je mala knjiga *Dramatism and Development* (1972).

² O Burkeu se kod nas malo pisalo. Vidi Dunja Jutronić - Tihomirović, »Odnos ritualnog i retoričkoga u djelima Kennetha Burkea«, *Polja*, 25/1979, br. 243, str. 10—12. i »Forma kao značenje u djelima K. Burkea«, *Polja*, 28/1982, br. 282—283, str. 340—341. U Nolitovoj biblioteci »Sazvežđa« među knjigama u pripremi nalazi se knjiga Kennetha Burkea *Gramatika motiva*.

gućnost pojma negativnog«. ³ Što se želi time kazati? U nejezičnoj prirodi ne postoji pojam negativnog. U prirodi se negativni aspekt pojavio nastankom jezika. Šutljiva priroda bez jezične dimenzije postaje samo aspekt pozitivnog. Upotreba negativnog iskaza je svojstvena samo jeziku i time ona karakterizira čovjeka i bitno ga razdvaja od životinjskog svijeta. Negativni iskaz je čisto jezična tvorevina i za Burkea on je retorične prirode, tj. Bergsonov negativni iskaz »nema« postaje imperativ »ne smiješ« (*thou-shalt-not*). ⁴ Sam ovaj negativni imperativ ne postoji *a priori*. On se razvio od jedne još nesavršenije forme ili značenja. Negativni aspekt potekao je iz pozitivne vrste negativnog, a pozitivnija vrsta negativnog je nešto što je bliže prirodi u kojoj ne postoji pojam negativnog. Drugim riječima, razvoj je tekao od pozitivnog pred-negativa do negativa. Pozitivniji prednegativ bio je znak poput pomalo neartikuliranog zvuka koji upozorava na opasnost. Značenje mu je bilo: pazi! ili bježi! To još nije bio pravi negativni iskaz ali je bio znak upozorenja i nekakve naredbe koja je postojala u pred-povijesti jezika. Ta je oznaka upozorenja zatim dobila funkciju pomoćnog glagola u imperativu a nakon toga je postala čisti negativni imperativ.

Je li porijeklo negativnog iskaza, kako tvrde Burkeova razmišljanja, doista u ponešto neartikuliranim glasovima, nemoguće je naučno dokazati ili opovrći. Neki smatraju da su ovakva pitanja i rješenja naivna, kao što su to i sva ostala nagađanja o postanku jezika, npr. Herderova, Cassirerova, Langerina, da nabrojimo samo neka. ⁵ U modernoj je lingvistici pitanje postanka jezika odbačeno kao neinteresantno i na neki način irrelevantno jer je naučno nedokazivo. Burke očito smatra da je to pitanje od velike važnosti. Njegova teorija o negativnom ukazuje na to da se ljudski govor nije mogao razviti iz biheviorističkog pred-jezika već je morao postojati kvalitativni skok ili razlika između predjezičnog razdoblja i jezične dimenzije u punom smislu riječi.

Ljudski razum posjeduje sposobnost selektiranja, klasifikacije, apstrahiranja i apstrakcije. Ova moć je još jedan znak i oznaka ljudske suštine koja dijeli razumna bića od životinjskog svijeta. Način klasifikacije i selektiranja kod životinja sasvim je drugačiji od načina apstrahiranja i generalizacije koji je svojstven čovjeku. Burke to sumira u sljedećem odlomku:

»Kad skrećemo pažnju na rudimentarne početke generalizacije, označavanja, klasifikacije i apstrakcije u prilagođavanju i adaptaciji nejezičnih organizama, mi ne želimo kazati da je do 'racionalnog' ljudskog govora došlo jednostavnom 'serijom gradacija' iz 'biheviorističkog pred-jezika', pokreta i osjećaja. Baš naprotiv, priklanjamo se mišljenju da između motiva pred-jezika i pravog jezika postoji 'razlika u kvaliteti'... Toliko možemo reći, a uz to se moramo podsjetiti: kad je jednom do skoka već došlo, oni faktori koji su uzeti iz prethodne strukture dobijaju novo značenje zbog svog mjesta u novom sustavu motiva. Stoga kad kažemo da su principi apstrakcije, kla-

³ Kenneth Burke, *Language as Symbolic Action* (1966), str. 454. Dalje kao Burke, 1966.

⁴ Burke spominje koliko je na njega utjecala Bergsonova knjiga *L' Evolution Creatrice* (F. Alcan, 1907) naročito poglavlje o ideji nepostojećeg. Vidi Burke, 1966, str. 1—10, 419—420.

⁵ Herder, *Collected Works*, izd. Johann von Nuller, Carlsruhe, 1820; Ernst Cassirer, *An Essay on Man*, New Haven: Yale Univ. Press, 1944; Suzanne K. Langer, *Philosophy in a New Key*, Cambridge; Harvard Univ. Press, 1942.

sifikacije, generalizacije, označavanja (ili razlike) prisutni u *pred-jezičnom* sistemu, ne tvrdimo da njihove jezične dimenzije nisu 'ništa drugo' do li malo kompliciranije varijante pred-jezičnih dimenzija.⁶

Dakle koliko god da se varijante jezičnog naslućuju, pa čak i postoje, u sistemu pred-jezičnog one mijenjaju svoju prirodu i funkciju prelaskom iz jednog sistema u drugi. Cijav bihevioristički pred-jezik može se identificirati sa osjetilnim i instinktivnim, dok ljudski govor obuhvaća širu domenu koja ne isključuje prethodnu ali je kvalitetno mijenja. Burke kritizira empirijsku teoriju o idejama i zaključuje da su empiristi reducirali ideje i pretvorili ih u materijalnu zbilju ili slike, a time uklonili i potrebu metafizičkog objašnjenja ideja. Razlika između ideja i slika zasnovana se na Kantovom razlikovanju ovih dvaju pojmova. Za Kanta ideje pripadaju razumu. One stoje u suprotnosti s empirijskim iskustvom ili svijetom zbilje koja se doživljava osjetilima. Ideje se ne mogu reducirati u slike. Pojam negativnog je jasan dokaz da je redukcija nemoguća, a budući da negativno može biti samo ideja a nikako slika. Pojam negativnog ne može postati slika u iskustvenom svijetu jer je iskustveno povezano s osjetilnim koje pripada prirodnom redu stvari gdje negativni pojmovi ne postoje. Drugim riječima, riječica *ne*, negacija i s njom skupa pojam negativnog može biti zamišljen samo kao ideja bez konkretne predodžbe. Negativ je osnovni primjer ideje koji se ne može empirijski reducirati u čisto materijalno. Sposobnost simboliziranja pojma negativnog specifična je crta čovjekove jezične prirode koja se ne može svesti na empirijsko biheviorističko kategoriziranje. Jezik čovjeka kvalitativno se razlikuje od komunikativnih sredstava ostalih životinja. Jezik nije ni nešto biološko ni naturalističko. Pojam negativnog ne pripada prirodnom redu stvari, stoga je jezik dodatak prirodi kao rezultat sposobnosti ljudske prirode da generalizira i time sebe izdvaja iz prirodne uvjetovanosti.

S pojavom jezika, riječi postaju veza između ljudi i neverbalnog svijeta ali u isto vrijeme one postaju sredstvo koje nas udaljava i odjeljuje od prirode i neverbalnog svijeta. Stoga se pitamo je li vanjska stvarnost nama uopće dostupna i na koji način? Stvarnost nam je dostupna samo preko i pomoću simboličkog sistema. Velik dio onoga što mi nazivamo stvarnošću »izgrađen je ni na čemu drugom nego na našem simboličkom sistemu«. Stvarnost je »skup simbola«, »magla simbola« i možda ni sami nismo svjesni koliko »nevjerojatno mnogo naše stvarnosti ne bi niti postojalo da nismo tako duboko i uvriježeno okruženi simboličkim sistemima«.⁷ Do stvarnosti se ne može doprijeti nijednim direktnim putem. Postoji jedan vrlo tanki sloj stvarnosti koji svatko od nas doživljava neposredno ali sveukupna je slika jedan konstruirani simbolički sistem. Je li neposredno iskustvo vezano za vrlo rano djetinjstvo prije pojave govora ili ta sposobnost neposrednog doživljavanja postoji i u periodu kad smo naučili služiti se jezikom? Odgovor nije dat.

Da li su nas jezične strukture udaljile od stvarnog ili su nas približile prirodi? Treba li tu maglu simbola raspršiti ili je to jedini put koji nas vodi stvarnosti? Jezične simbole ne možemo raspršiti jer oni nas ne odvođe od stvarnosti. Baš suprotno, jezik je odraz stvarnog, on selektira iz stvarnog ali ne navodi na pogrešno gledanje. Na jednom mjestu Burke kaže:

⁶ Burke, 1966, str. 426—27.

⁷ Burke, 1966, str. 48.

»(Simbolički mediji) mogu nam se činiti kao put koji nas odvaja od 'neposrednog' i time uvjetuje nekakvu vrstu 'alijenacije' na samom početku razvoja artikulacije u ranom djetinjstvu... ili na simbole možemo gledati kao na paradoksalni način 'ujed.njenja' stvari oko nas s nama samima na jednom višem nivou svijesti ili nečemu tome slično.«⁸

Burke vjeruje u ovo drugo, tj. da nas simboli ujedinjuju s prirodom na svojstven način. U knjizi *Language as Symbolic Action* postoji odlomak u kojem se entuzijastički zastupa ovakav stav:

»... priroda kako je vidi biće koje se služi jezikom, tada ne bi bila obična stvar samo nešto manja od jezičnog kako se to obično smatra. Naprotiv... ona bi bila prožeta duhom riječi i društvenim odnosima koji su prisutni u svakoj kompleksnoj jezičnoj strukturi. Priroda bi bila, kako je to rekao jedan rani grčki metafizičar, puna bogova, bogova koji su u svojoj osnovi jezični i socio-politički. Svijet na koji pogrešno gledamo kao na područje neverbalnog, puno nerazumnih, vidljivih i opipljivih stvari, postao bi tada fantastična, svečana povorka maski, kostima i misterija...«⁹

Jezik nije kalup koji je nametnut prirodi nego je on dio nje. Stoga ne treba da se oslobađamo magle simbola ili »terminističkih zastora« već je potrebno da ih stalno usavršavamo. Jezik nije nužno zlo jer što su simboli bogatiji sve bliže dolazimo, ne primarnom biološkom porijeklu, već bliže savršenom bitku.

Jezik u svojoj suštini sadrži težnju k savršenom i to mu je uz svojstvo generalizacije (apstrakcije) najvažnija karakteristika. Burke navodi:

»Ta osnovna želja za imenovanjem neke stvari njenim 'pravim' imenom ili želja da se jezik govori jasno i točno, u suštini je težnja k 'savršenom'.¹⁰

Ideja usavršavanja i 'transcendencije osnovna je misao u dramatičkom pristupu jeziku. Što znači dramatički?

»... dramatički pristup analizi jezika počinje problemima terminističke katarze (time mislimo na »ponovno rođenje«, transcendenciju, transsubstantizaciju, ili jednostavno transformaciju u razvoju kada se glavni izraz kreće naprijed i time mijenja svoju prirodu jer dodaje nova značenja starijima ili prepušta nekom drugom izrazu da zauzme njegovo mjesto djelomično ili potpuno.«¹¹

Na primjer, riječ »duh« ima svoje osnovno značenje »dah«. Iz svojih ostalih značenja razvio je konotacije koje su bile apstraktnije dok konačno nije razvio i najapstraktniju, »natprirodnu«, konotaciju, tj. značenje »duh«. Zatim je ponovo posuđen u svom izmijenjenom osnovnom značenju i postao je riječ za »raspoloženje«, »temperament«. Ovakva analiza na nivou riječi, komentira Burke, upućuje nas na male modele platonske dijalektike. Navodimo još primjera radi ilustracije ovog procesa. Na nivou diskursa možemo vidjeti motive entelehijske ili kretanja ka transcendentnom. Ako je pjesma pravilno sklopljena možemo se zapitati kakav da podnaslov damo svakoj strofi. Svaki podnaslov bio bi kratica koja bi sažela suštinu određene strofe. Sljedeći korak bio bi sažimanje svih podnaslova u »naslov svih naslova«, iskaz koji bi sažeto karakterizirao čitavu pjesmu i koji bi u suprotnom procesu bio izvor širenja svih značenja. Na nivou rečenice, jedan njen dio može poslužiti

⁸ Burke, 1966, str. 53.

⁹ Burke, 1966, str. 379.

¹⁰ Burke, 1966, str. 16.

¹¹ Burke, 1966, str. 367.

kao naslov cijele rečenice. Ovakvi procesi sumiranja su putevi ka univerzalnom, kao što su npr. riječi »čovjek«, »životinja« gdje se riječ ne odnosi ni na jednu jedinku, a samim tim svaka je jedinka manifestacija univerzalnog.

Postoje teškoće koje se javljaju uz ovakvu vrstu analize. Treba li da pretpostavimo prema primjeru riječi »duh« da za svaku riječ važi isti razvoj od običnog značenja prema apstraktnom i ponovo natrag k običnom? Kod primjera pjesme možemo se pitati što se događa kad pjesma nije pravilno sklopljena. Koji je to podnaslov koji se može točno dati svakoj strofi? Rečenice koje Burke navodi kao primjere su sljedeće: »Čovjek šeta ulicom« kojoj možemo dati naslov »situacija-čovjek« ili »situacija-ulica« ili »situacija-šetnja«. Sljedeća rečenica je »Niz stabala prati ulicu« koja se može sumirati u nekoliko podnaslova. Burke izabire »ulica« za opći naslov ovih dviju rečenica. Da li je »ulica« izabrana za naslov zato što se pojavljuje u obje rečenice? Tako izgleda jer se u prvoj rečenici govori više o čovjeku nego o ulici. U ovakvom pristupu može se dogoditi da naslov čak na kraju bude proizvoljan. Spominje se da je prvi korak ka univerzalnom obično brojenje riječi i njihova upotreba u svim kontekstima u kojima se riječ javlja. Kako je moguće to uraditi? Burke ne govori o praktičnim teškoćama ovakvog pristupa već o teoretskom pristupu ali problemi ovakve vrste ne mogu se potpuno predvidjeti.

Dijalektički princip provlači se kroz sve Burkeove analize. Polazi se od pojedinačnog i zatim se pomoću apstrakcije i generalizacije ide prema univerzalnom, konačnom naslovu, posljednjem iskazu. Postoji i put natrag, ponovo u svijet pojedinačnog. Uzevši ovaj sistem i primjenivši ga na jezični nivo možemo reći da se jedna riječ identificira time što se pojavljuje u raznim kontekstima. Proces apstrakcije je prevladavanje svakog pojedinačnog konteksta. Hijerarhijski red se postavlja postepenim apstrahiranjem pojedinačnog prema općem. To je uz to i proces »očišćenja« jer se riječ »čisti« od njenih dodatnih značenja. Univerzalno sadrži u sebi sva značenja zajedno kao jedinstvo, kao esenciju. Važno je dodati da apstrahiranje, perfekcija, transcendencija nije sužavanje značenja već je to dijalektički princip i metoda prelaženja u »viši sloj« generalizacije koja nam omogućava da izademo iz uskih implikacija pojedinog konteksta u kojemu se riječ javlja. Ovaj princip važi ne samo za riječ već i za rečenicu, diskurs i analogno se primjenjuje i izvan jezične domene, kao npr. na čovjekovu društveno-političku aktivnost. Umjesto sistema riječi postoji sistem društvenih slojeva.

Ljudska drama postoji i odvija se zato što je čovjek biće koje se služi simbolima, a zatim na svijet oko sebe gleda kroz sliku koju mu ti simboli, tj. jezik nameću. »S pojavom jezika rađa se čitavo novo područje značenja koje je beskonačno u svojoj sveobuhvatnosti«,¹² a princip negativnog omogućava čovjeku da izgradi »ogroman broj zakona, djela, ugovora, propisa, zakonskih kazni, obrazovnih načela, poslova, revolucija, religija itd.«¹³

Ako je suština ljudi kao bića njihovo služenje jezikom, onda glavni interes na stanovit način postaje analiza jezika a ne analiza stvarnosti. Stvarnost je postavljena u jeziku i Burke nastoji da ove dvije dimenzije ne simplificira i ne reducira pomirujući ih principom dijalektičkog kreta-

¹² Burke, *The Rhetoric of Religion*, 1961, str. 274. Dalje Burke, 1961.

¹³ Burke, 1961, str. 285.

nja. Ipak on čovjeka i jezik, jezik i stvarnost, uzima kao suprotne statične dimenzije koje zatim međusobno djeluju jedna na drugu. Na njih bi prije trebalo gledati kao na dinamičke nedovršene dimenzije koje se tek u svom kretanju definiraju kao jedinke u procesu neprestanog mijenjanja.

Unutar samog jezika kao simboličke forme postoje dijalektički odnosi. Oni se najbolje očituju u odnosu forme i značenja. S šireg stanovišta cijeli Burkeov opus posvećen je proučavanju simboličke forme iz koje se rađa značenje, dakle i tom problemu vrijedno je posvetiti nešto prostora.

Ono što je, prema Burkeu, naročito važno za formu, to je njezina *akciona funkcija*. To je jasno iz mnogih citata kao npr.: »Forma u književnosti izaziva i ispunjenje želje... forma je ispravna jedino kad zadovoljava potrebe koje je stvorila. Traženje kroz formu je u ovom smislu jasno: forma *jest* traženje.«¹⁴ Nadalje Burke nalazi usku vezu između prirodnih formi i simboličkih formi, međutim, važno je naglasiti da se interakcija čovjeka i njegove okoline zamišlja kao obični stimulans i odgovor na taj stimulans. Čovjek je aktivni stvaralac svog znanja. Kao primjer može poslužiti mnoštvo stvari. Uzmimo na primjer pojam *crescenda*. U umjetnosti nalazimo razne primjere principa *crescenda*, tj. postoje stvari koje percipiramo kao *crescenda*. U prirodi postoje mogući sustavi koji se mogu pretvoriti u *crescendo*. Činjenica da u umjetničkim djelima nalazimo taj princip ukazuje na to da se mi aktivno služimo takvim principom jer je »on u skladu s izvjesnim psihičkim i fizičkim procesima na kojima se zasniva naše iskustvo...«¹⁵ To je potencijal koji je izgleda inherentan samoj čovjekovoj strukturi. To nije pasivni već funkcionalno aktivni fenomen koji uvjetuje čovjekovo djelovanje. Dakle kad neku materiju prihvatimo kao manifestaciju *crescenda* to znači da je nad tom materijom izvršena stanovita svjesna radnja koja ju je oblikovala u *crescendo*. Materija postaje razumljiva i shvatljiva činom oblikovanja ili formiranja. Simbolička forma nastaje jer čovjek, kad svojim percepcijskim sposobnostima daje formu, zna da time stvara sadržaj iskustvu i svijesti. U samom tom činu forma i sadržaj postaju komplementarna cjelina. U procesu se pravi razlika između prirodnog simboličkog nivoa formiranja i čovjekove aktivnosti kojom se materija oblikuje da bi se postigli izvjesni efekti. Drugim riječima, postoji prirodna dispozicija prema formi a čovjek iz nje dalje razvija principe koji se razvijaju u kvalitativno druge forme diskursa, umjetnosti, književnosti i tome slično.

Prvenstveno u jeziku postoji svrshodno oslobađanje formi, izvjesna manifestacija jezične i umjetničke slobode. Jezik je najvažniji simbolički sistem i stoga on u sebi mora sadržavati osnovne formativne karakteristike simbolizma uopće. Njime se postiže više od jednostavnog prezentiranja iskustvenih sadržaja, jer on te sadržaje oblikuje na originalni način i tako se njime nadilazi senzorna znakovnost. Burke kaže:

»... simboli nisu samo jednostavni odraz stvari koje simboliziraju, niti su to samo njihovi znakovi. Simboli na stanovit način *nadilaze* ono što simboliziraju. Stoga kad kažemo da je čovjek životinja koja se služi simbolima

¹⁴ K. Burke, *A Rhetoric of Motives*, 1962, str. 686. Dalje Burke, 1962.

¹⁵ Burke, *Counterstatement*, 1957, str. 45.

onda time tvrdimo da je čovjek »transcendentalna životinja«. Naime u samom jeziku postoji motivirajuća snaga koja od čovjeka traži da nadide »prirodno stanje...«¹⁶

Burkeovo razmišljanje odgovara Cassirerovu koji kaže da funkcija jezika nije ponavljanje distinkcija i definicija već je njegova funkcija da te distinkcije učini shvatljivijim time što ih formulira ili oblikuje. Jezične su formulacije s jedne strane vezane za senzorno a s druge strane one se udaljuju od senzornog time što ga nadilaze. Burke navodi: »... jezik je u isto vrijeme senzualni i intelektualni oblik ekspresije.«¹⁷

Logika čovjekove simboličke sposobnosti vodi nas jeziku onakvom kakvog ga imamo i znamo. Jezično imenovanje možemo zamisliti kao uspostavljanje određenih okvira. To znači više ili manje »organizirani sistem značenja kojim razumno biće shvaća historijsku situaciju i sebe određuje u odnosu spram njoj.«¹⁸ Imena nas »pripremaju za određenu funkciju a protiv neke druge, za ili protiv osoba koje predstavljaju takve funkcije. Imena idu i dalje od toga: ona nas upućuju na koji način da budemo za ili protiv.«¹⁹

Kritičko-ocjenjivačka funkcija inherentna je čovjekovoj simboličkoj prirodi. Ona je prešutno prisutna u svim simboličkim strategijama koje stvaraju strukture čovjekove realnosti i ova funkcija upravlja raznim nivoima jezične strukture i upotrebe. Pojam čina ili akcije, i to uvijek kritičke, važan je za jezik i formu. Simboličko formiranje na primarnom nivou sadrži kreativnu i funkcionalnu akciju. Jezični simboli, koji su odraz općih principa simbolizacije, određuju i fiksiraju oblike spoznaje i akcije. Dakle stvari se mogu vidjeti na izvjestan način ali se u isto vrijeme odmah zauzima i određeni odnos prema njima. Jezične forme su po svojoj prirodi intenzivno emocionalne i moralne a isto tako su u svojoj biti akcione. One nagovaraju. Ovo je još jedan primjer »dramatističkog« pristupa jeziku koji se suprotstavlja »znanstvenom« pristupu. Znanstvenim pristupom najviše se ističu propozicijski oblici, ističe se da nešto »jest« ili nešto »nije«. Dramatističkim stavom se govori da li će se »nešto« uraditi ili se »neće uraditi«. Znanstveni pristup »kulminira u vrsti istraživanja koju vežemo za simboličku logiku dok dramatički kulminira u istraživanjima koja svoj najpogodniji materijal nalaze u pričama, dramama, mitologiji, teologiji i filozofiji klasičnog tipa.«²⁰

Nadalje, pojam negativnog o kojem smo govorili kao osnovi aspekt jezičkog značenja sadrži u sebi suprotnost, raznolikost i dijalektiku. Burke kaže: »... svaka terminologija je dijalektička samim tim što je terminologija. Čak kad je terminologija odraz stvarnosti, time što je terminologija ona mora biti i selekcija stvarnosti stoga se ponaša kao otklon od stvarnosti.«²¹ Simbolički čin jezičnog izričaja otvara mogućnost protuizričaja, a i fizička akcija koja je potaknuta jezičnom može izazvati druge fizičke reakcije. Dijalektički princip simboličkog formiranja prolazi kroz cijeli spektar simboličke akcije. Nalazimo ga na primarnom nivou simboličke akcije gdje se formira sadržaj svijesti. Zatim ga nala-

¹⁶ Burke, 1962, str. 716.

¹⁷ Burke, 1962, str. 716.

¹⁸ Burke, *Attitudes Toward History*, 1937, str. 4—5.

¹⁹ *Ibidem*, str. 4.

²⁰ Burke, *Language as Symbolic Action*, 1966, str. 44—45.

²¹ Burke, 1966, str. 45.

zimo u jezičnim simbolima i sistemima gdje se javljaju distinkcije, kontrasti pa i kontradikcije. Dijalektički princip sastavni je dio i šireg sistema spoznaja ljudi i kultura, a vidimo ga u oblicima akcije koja se javlja kao rezultat djelovanja neke kulture.

U jednom od svojih eseja gdje Burke pokušava dati definiciju čovjeka i njegovih karakteristika spominje se čovjekova težnja perfekciji. Ta se karakteristika očituje u želji da se stvari zaokruže, dovrše ili da se dovedu do svog logičkog zaključka. Princip perfekcije nalazimo u jeziku. Najosnovnija želja da se nešto nazove pravim imenom ili da se izrazimo na najbolji način u suštini je perfekcionistačka želja.

Formalni princip na kojem se zasniva poredak stvari jest princip hijerarhije koji je sveprisutan. »Kad kažemo da je hijerarhija neizbježna to ne znači da kažemo da je svaka hijerarhija neizbježna ... samo želimo kazati da je princip hijerarhije sastavni dio ljudskog mišljenja.«²² U najširem smislu hijerarhija se jednostavno odnosi na red, na želju da se vide i shvate odnosi, veze, uzroci i posljedice uzroka. Kritičkim pristupom simboličkom formiranju ukazujemo da princip hijerarhije nije neutralan termin već je usko vezan za vrednovanje. Hijerarhijski procesi formiraju sadržaje svijesti koji su vezani za »teoriju«, »sistem«, »ideologije«, »filozofiju« i »religiju«. Oni nadalje stvaraju opće forme koje se u određenom kontekstu oblikuju u različite vidove pojedinih formi.

Kakva je dakle priroda simboličke forme?

Čovjek shvaća svoju okolinu putem simbolizacije, tj. on stvara slike i percepcije u skladu i unutar okvira svojih simboličkih sposobnosti. U osnovi simboličkih sposobnosti su procesi kojima se određuju sličnosti, prave kontrasti. Tu pripadaju analitičko-sintetički procesi kojima se shvaćaju odnosi dijelova prema cjelini i obratno. Simbolički principi i procesi, vrlo opći i fleksibilni, tada se u pojedinim, individualnim slučajevima mogu odraziti na bezbroj raznolikih načina.

Svako djelovanje vezano je uz svrhu, kritički pristup i psihološke posljedice. Djelovati znači formirati, a formirati djelovati. Principi formiranja su principi akcije a oni modificiraju i upućuju na buduće akcije, tj. na nova djelovanja ili fizičke reakcije ili jedno i drugo. Formom se ostvaruju i ispunjuju očekivanja.

Čovjek stvara simbole o simbolima, a svaki simbolički sistem slijedi svoju unutrašnju logiku uvijek s namjerom da se stvari shvate i objasne. Simbolički sistemi omogućuju čovjeku da djeluje kao tehnolog ili kao umjetnik koji stvarnost vidi nadgrađujući je na osnovne simboličke koncepte.

Kao ilustracija ovdje bi nam pomoglo da primijenimo Burkeov »dramatistički« pristup da vidimo kako forma funkcionira i kakvog udjela ima u stvaranju značenja. Uzmimo na primjer pisca koji nastoji da svoje lične motive i namjere prenese u formu koja će čitaoca ili publiku navesti na učestvovanje. Tu se primijenjuje osnovni princip stvaranja forme. Tako dolazi do identifikacije, odnosno afirmacije koja utvrđuje sadržaj svijesti. Forme sa sobom donose stanovite principe logičke konzistencije i upućuju na akciju u želji da se stvari urade i završe. Pisac na posao polazi s potrebnim tehničkim sredstvima, jezikom

²² Burke, 1962, str. 665. Vidi također Cassirer, *The Philosophy of Symbolic Forms*, Vo. 2, str. 73.

i akcijom i time stvara strukture likova, razrađuje emocije i razvija radnju. Pisac zna da stvara za publiku i to se odražava u njegovu radu. »U eksternalizaciji i impersonifikaciji svoje teze, pisac traži da se teza provede u sistem motivacije koje će čitalac moći slijediti, jer te motivacije pripadaju općem *Weltanschauungu* njegova vremena.«²³ Ako umjetnik uspješno uspješno izvrši individualizaciju onda njegove ideje i principi postaju dio lika koji je stvorio a čitalac ih shvaća, prevodi, sintetizira i tako stvara sliku koja služi kao daljnji putokaz u određivanju lika. Od pisca se očekuje, a on očekivanja ispunjava formalnim razrađivanjem svojega lika.

U tom postupku postoji nekoliko nivoa. Prvo je individualno formiranje slika i djelovanja koje prerasta u veće cjeline značenja. Nadalje te veće cjeline su isto tako forme. One su utjelovljene ideje i konkretizacija motivacijskih principa. Djelo je kretanje kroz vrijeme, poput akcije, i stoga se ideje i principi mogu modificirati već prema tome kako se razvija radnja. Može doći i do kontradikcija u daljnjem nastajanju većih cjelina. Kad je djelo završeno i kad sakupimo sve njegove dijelove i akcije tada retrospektivno vidimo da ti dijelovi stvaraju jednu cjelinu, jedan okvir koji možemo opisati a da ne spominjemo, ili pratimo, kretanje svakog detalja ili akcije unutar dijela.

Simboličke forme se očituju na svakom nivou. Ono što je naročito važno jest da svaki nivo forme uključuje akciju. Ona je prisutna u fundamentalnim principima simboličkog formiranja koja se ne vide, pa, dalje, u idejama koje se progresivno kreću dok ne obuhvate cjelinu procesa. Akcija se najšire definira kao sudjelovanje koje je u isto vrijeme poziv na akciju koja traži i uključuje kritičke sposobnosti na svakom nivou. Rezultati se kreću od jednostavnog ocjenjivanja neke pojave do konkretnog poduzimanja akcije. Prihvatiti takvu perspektivu znači složiti se s Burkeom da je forma »univerzalni oblik nagovaranja«²⁴ što je biti potpuno jezični fenomen.

I na kraju, ako prihvatimo Berkeov naglasak na ulozi simboličke forme u stvaranju značenja, što bismo mogli izdvojiti kao značajno?

Proces simbolizacije i stvaranje simboličkih formi (a među njima prvenstveno jezika) ne smijemo jednostavno identificirati s medijskim procesima. Simbolizacija je *a priori* kategorija. Ona uvjetuje bezbroj manifestacija simboličkih formi koje nalazimo i stvaramo oko sebe. Sposobnost simbolizacije osnova je za svako ljudsko znanje a samo znanje ograničeno je principima ove sposobnosti.

Iako Burke govori o neminovnosti čovjekova simboliziranja i stvaranja formi, tj. o činjenici da je to čovjekova inherentna karakteristika, on naglašava i ističe da su ovi procesi vezani uz čovjekovu *volju* koja je vođena svrhom i ciljem. Forme služe da bi čovjek shvatio stvari koje ga okružuju i da bi na njih mogao vršiti svjestan utjecaj. Ona je u osnovi svake ljudske interakcije jer u sebi sadrži aktivnu potrebu da se postigne određeni rezultat.

Forma je *kreativna* jer ona znači nešto više od jednostavnog izbora među mogućim kombinacijama. Forma je značenje samo ako je proces kreativan, ako u samom početku posjeduje implikacije za akciju.

²³ Burke, *Permanence and Change*, 1935, str. 24.

²⁴ Burke, 1962, str. 583.

Materija postaje razumljiva i shvatljiva činom oblikovanja i formiranja. Isto to važi za stvaranje svijesti, percepcijskih slika i iskustava. U tom procesu forma je više od sredstva kojim bi se stvari dovele u red. Forma je uvijek vezana uz kritičku akciju, čime se ističe da je čovjek aktivni stvaralac svojega znanja. U tom smislu forma je svrsishodna i funkcionalna. Forma i sadržaj postaju jedno jer je svako značenje neodvojivo od forme.

Dunja Jutronić - Tihomirović: BURKE'S PROLEGOMENA FOR THE
SYMBOLIC FORM

Summary

Human essence is marked by the use of the symbolic forms among which language is the most basic and most essential. Symbolization is an *a priori* category. It causes a numberless manifestations of symbolic forms which we find and create around ourselves. The ability to symbolize is basic for human knowledge and this knowledge is limited with the principles of this ability. Burke stresses this processes are tied to our will which is purposeful. The forms are here so that human beings would be able to comprehend things that surround them and that they would be able to influence their course. Symbolic forms become meanings only if the process is creative, if it possesses the implication for an action in its inception. It is stressed that the symbolic forms are related to the critical action which points up to the fact that man is the active creator of his knowledge. Forms are purposeful in this particular sense. Thus the symbolic forms and the content become one since every meaning is inseparable from the form in which it appears.